

УДК 334.012.64:330.101.541

DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2022-1-2>

МАКРОЕКОНОМІЧНА СТАБІЛІЗАЦІЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ

В. А. ПАЛЕХОВАдоцент кафедри економіки та підприємництва,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Анотація. *Мета дослідження* – перевірити вплив макроекономічного середовища на стан та розвиток вітчизняних малих підприємств. **Методика дослідження.** Використані загальнонаукові методи дослідження: аналіз і синтез. Систематизовані та проаналізовані статистичні дані, узагальнені зв'язки між ними. **Результати.** З'ясовано, що протягом 1990-х рр. розвиток малого бізнесу залежав від формування нормативно-правових засад підприємницької діяльності. Надалі простежується більша залежність динаміки малих підприємств від змін податкового законодавства та макроекономічної дестабілізації в роки криз. Доведено, що малий бізнес страждає не стільки від інфляції, скільки від антиінфляційної політики НБУ. **Практична значущість результатів дослідження** полягає в усвідомленні значення зміни ключових макроекономічних індикаторів для успішного розвитку малого бізнесу. Надалі макроекономічна стабілізація матиме більший вплив, що диктує необхідність подальших досліджень з охопленням ширшого кола показників.

Ключові слова: малий бізнес, малі підприємства, макроекономічна стабілізація, фінансова і монетарна політика, економічні кризи.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Загальновизнаним є позитивний внесок малого бізнесу (МБ) у національну економіку: він насичує ринок товарами і послугами, пришвидшує темпи економічного зростання, створює нові робочі місця, здійснює знижувальний вплив на загальний рівень цін, посилюючи конкурентне середовище, збільшує податкові надходження в бюджет, сприяє підвищенню рівня інноваційності економіки тощо. Але взаємозв'язок між макроекономічними показниками та розвитком малого бізнесу значно складніший.

Будь-який підприємець здійснює свою діяльність в умовах доволі складного, суперечливого і мінливого макроекономічного середовища, індикаторами якого виступають ВВП, рівень безробіття, темпи інфляції, податкове навантаження, доходи споживачів, вартість кредиту, рівень відкритості економіки, обсяги ПП, валютний курс та ін. Можна стверджувати, що у порівнянні з великим бізнесом малий ще більше залежить від впливу зовнішніх чинників, які можуть як стримувати, так і прискорювати його розвиток. Велике значення для успішної діяльності малих підприємств (МП) має рівень життя, платоспроможний попит домогосподарств, наскільки він диференційований, як швидко змінюється під час економічного спаду, наскільки забезпечений імпортом товарами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно до означених аспектів проблеми в літературі можна виокремити два основних напрямки досліджень. У більшості наукових публікацій

увага фокусується на внеску, який малий бізнес робить в основні макроекономічні показники, найчастіше аналізується його вплив на темпи економічного зростання та зайнятість. Другий напрямок досліджень передбачає аналіз зворотної залежності: впливу макроекономічного середовища на діяльність та розвиток малих підприємств. Серед проблем, з якими вони стикаються, найчастіше аналізують фінансові (ставки позичкового відсотку, умови надання кредиту, доступ до венчурного капіталу) [1]. Але досліджуються й зв'язки результатів діяльності малого бізнесу з іншими макроекономічними змінними.

Емпірично доведено, що зміна ключових макроекономічних показників певною мірою визначає прибутковість фірм. Так, шведські економісти проаналізували зв'язок між ВВП, рівнем відкритості економіки, фактичною та очікуваною інфляцією та банкрутством малих фірм. Ймовірність закриття компаній значно зростає за умов підвищення реальної заробітної платні та реальних ставок відсотку [2]. Польські економісти оцінили взаємозв'язок між компонентами ВВП та розвитком малого і середнього бізнесу у країнах ЄС у 1996–2016 рр. та дійшли висновку про додатну кореляцію, але у середніх підприємств залежність виявилася сильніша, ніж у малих [3]. Вплив ВВП та експорту на рівень зайнятості у МБ доведений на прикладі Чехії, Німеччини, Австрії, Польщі і Словаччини за період 2005–2014 рр. [4]. НБУ щоквартально оцінює ділові очікування підприємців, починаючи саме з макроекономічних очікувань (економічної ситуації в країні, інфляції та курсових коливань), виділяючи серед респондентів малі та середні підприємства [5].

Напевно найчастіше в економічній літературі висвітлюється процес адаптації малих підприємств до циклічного розвитку економіки. Хоча справедливо вважається, що малий бізнес гнучкіший за великий, тож краще пристосовується до змін ринкової кон'юнктури, він все одно відчутно страждає від криз. Його мобільність не в останню чергу залежить від впровадження новачій та швидшої реакції на вимоги ринку. Фінські економісти, проаналізувавши результати роботи майже 200 малих і середніх підприємств, довели, що чим більш інноваційною та схильною до ризику є фірма, тим менше вона страждає від рецесії [6].

Додатковий імпульс отримали дослідження впливу макроекономічного середовища на МБ через пандемію коронавірусу, чимала увага приділяється країнам, що розвиваються [7].

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз впливу макроекономічної стабілізації на економічні показники вітчизняного малого бізнесу, його реакцію на зміну основних індикаторів стану національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сприятливе бізнес-середовище передбачає макроекономічну стабільність, яка ґрунтується на виваженій і передбаченій фіскальній та монетарній політиці, тому знижує ризики для підприємницької діяльності. Фінансовий стан МП залежить від темпів зростання ВВП, обсягу ВВП на душу населення, інфляції, рівня відсоткових ставок та ін.

Економічне зростання є свідченням того, що можна розраховувати на розширення та модернізацію бізнесу. Підвищення доходів на душу населення робить можливим збільшення споживчих витратків та відкриває кращі перспективи для малого бізнесу. Зміна структури ВВП, зростання частки сфери послуг зазвичай означає відповідне розширення сфери діяльності МП.

Темпи інфляції сигналізують про швидкість підвищення витрат. Галопуюча, а тим паче гіперінфляція (що є красномовною ознакою відсутності макроекономічної стабільності) унеможливує нормальне ведення бізнесу. Важко не погодитися з тим, що в Україні негативний інфляційний вплив традиційно є однією з найгостріших проблем, які гальмують підприємницьку активність через звуження горизонту прийняття рішень та ускладнення інвестиційного процесу [8, с. 7]. Ще одна риса макроекономічної нестабільності – високий рівень безробіття – означає дешеву робочу силу та може бути сприятливим чинником, особливо для трудомісткого бізнесу. Але, з іншого боку, він свідчить про невисокий споживчий попит та обмежений внутрішній ринок.

Для прийняття інвестиційних рішень, створення у підприємців відчуття впевненості у своїх

діях, велике значення має послідовна, прозора та недискримінаційна фіскальна політика. Збільшення урядових витратків, з одного боку, має сприяти зростанню сукупного попиту та досягненню макроекономічної стабільності. З іншого боку, надмірне їхнє зростання загрожує витісненням приватних інвестицій. Підвищення ставок оподаткування збільшує привабливість неформальної економіки. Дефіцит державного бюджету потенційно збільшує інфляційний тиск та вартість життя. Монетарна політика визначає, наскільки високою буде вартість позикових коштів. Разом з ускладненим доступом до фінансування та жорсткими вимогами до забезпечення кредитів це уповільнює розвиток МП.

Ліберальна зовнішньоторговельна політика створює ширші можливості для малого бізнесу з огляду виходу на зовнішні ринки. Важливою є політика зайнятості, яка здатна забезпечити гнучкість ринку праці, надати підприємцям можливість наймати та звільняти працівників відповідно до своїх потреб, у тому числі на неповний робочий день та тимчасово.

Тож, макроекономічні умови мають значний вплив на розвиток малого бізнесу, здатні суттєво зменшити його витрати, ризики та невизначеність.

Політику стабілізації вітчизняної економіки варто розглянути в хронологічній послідовності, по десятиріччях. Показники діяльності МБ також можна сприймати як своєрідний індикатор загального стану справ в економіці. Хоча вітчизняні дослідники справедливо наголошують на тому, що в економічній статистиці важко знайти більш неповні і суперечливі дані, ніж показники кількості МП [9, с. 122]. Існують розбіжності між зареєстрованими підприємствами та такими, що діють фактично, частка останніх є банкрутами. Процедура закриття компаній може тривати роками, протягом яких вони формально існують і враховуються у звітності. Зростання кількості МП може бути результатом навмисного подрібнення великого та середнього бізнесу заради зменшення податкового тягаря.

Крім того, час від часу переглядалися та уточнювалися критерії віднесення підприємств до категорії малих, відбувалася адаптація національної класифікації до рекомендацій ЄС, почали виділяти мікропідприємства. Для аналізу варто брати показники діяльності МП, які наводилися від початку, – їхню загальну кількість та середньорічну кількість найманих працівників, хоча поступово набір показників розширювався, зміст деяких змінювався, що неминуче ускладнює аналіз.

Перший етап охоплює 1990-ті роки, протягом яких в Україні тривав трансформаційний спад. Розпад Радянського Союзу залишив державні підприємства без звичних держзамовлень, розірвав зв'язки з постачальниками та покупцями. Роз-

Таблиця 1

Макроекономічні показники 1992–1999 рр.

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Зростання ВВП, %	-9,9	-14,2	-22,9	-12,2	-10	-3	-1,9	-0,2
Темп інфляції, %	2100	10256	501	281,7	39,7	10,1	20,0	19,2
Облікова ставка, на кінець року, %	80	240	252	110	40	35	60	45
Ставки банків за кредитами у національній валюті, %	76,0	221,1	201,7	107,1	77,0	49,1	54,5	53,4
Середньорічний курс, тис. крб. до дол. (до 1995 р.), грн (з 1996 р.)	0,208	4,539	31,7	147,3	1,83	1,86	2,45	4,13

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України та НБУ

горнулася масштабна криза неплатежів, згодом, бюджетна криза. Через безконтрольну емісію та прямі кредити НБУ разом із зростанням цін на енергоносії сталася гіперінфляція 1993 р. та катастрофічне падіння ВВП у 1994 р. (табл. 1).

У вересні 1996 р. була введена в обіг національна валюта. Поступово припинилося пряме емісійне кредитування уряду та економіки. Монетарна політика стала більш жорсткою, гальмуючи темпи інфляції. Податкова дисципліна залишалася слабкою за умов нерівномірного навантаження, високих ставок. У 1996–1999 рр. фіскальна політика була доволі суперечливою: з одного боку стимулювання бізнесу за рахунок пільг та гарантій, з іншого – високі податки. Криза 1998 р. мала наслідком помітну девальвацію, яка разом із сприятливою ціновою кон'юнктурою світового ринку створила вигідні умови для вітчизняних експортерів.

У таких складних умовах безпрецедентної макроекономічної нестабільності відбувалося становлення вітчизняного МБ. Було створене правове поле: прийнятий закон «Про підприємництво», створений Державний комітет зі сприяння малим підприємствам і підприємництву, схвалена Програма державної підтримки підприємництва. За період 1991–1995 рр. кількість малих підприємств зросла вдвічі. Проте темпи зростання по роках відрізняються, найменшими (але додатними) вони були в 1994 і 1996 рр. (рис. 1). Можна сказати, що з 1994 р. вони сповільнилися, але

грошова реформа їх прискорила. Проте нагромадження негативних макроекономічних факторів знову далось взнаки й у подальшому темпи загальмувалися. Хоча у 1998–1999 рр. були визначені основні принципи політики дерегулювання, сприяння розвитку малого бізнесу, спрощеного порядку оподаткування.

На відміну від чіткої тенденції збільшення кількості МП (за 9 років в 4,1 рази) чисельність найманих працівників коливалася (збільшившись в результаті в 1,4 рази). Середня кількість працівників на одному МП поступово скорочувалася: з 25,3 у 1991 р. до 8,5 у 1999 р. За умов стрімкої інфляції підприємці були змушені обирати сфери діяльності, які приносили швидкі прибутки і не потребували розширення персоналу. До того ж власники не були зацікавлені у зростанні чисельності через збільшення відрахувань до Пенсійного та інших фондів. Загальне зростання кількості зайнятих можна розцінити і як результат пошуків роботи зневіреними під тиском тривалого спаду, фактичного безробіття, суттєвого падіння доходів. Малий бізнес допомагав поглинути надлишкову робочу силу.

Тож, протягом 1990-х рр., за умов чисельних макроекономічних дисбалансів, малий бізнес демонстрував найбільші (як буде видно нижче) темпи зростання. Але його розвиток у цей період тісно корелював не стільки з макроекономічною ситуацією, скільки з нормативно-правовим регу-

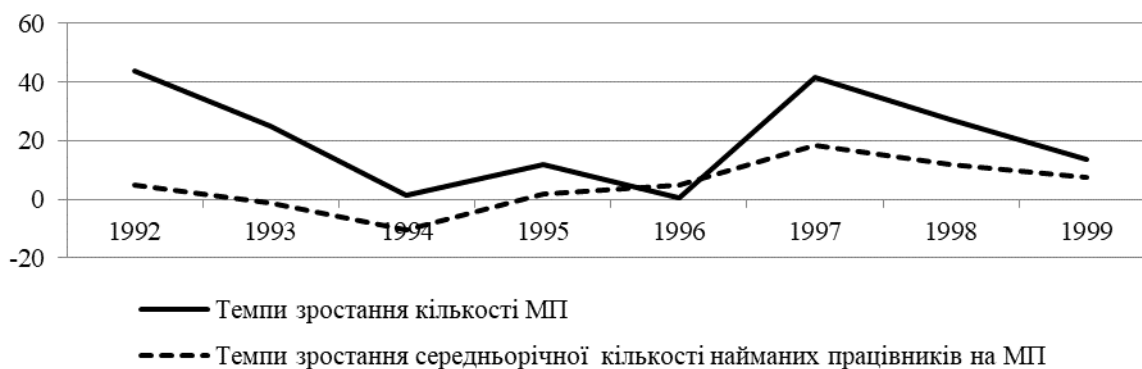

Рис. 1. Динаміка кількості МП та середньорічної кількості найманих працівників, % (1992–1999 рр.)

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України

люванням, можливостями, що відкривалися перед потенційними підприємцями, був наслідком трансформації радянської командної економіки в ринкову та формування відповідної законодавчої бази. Тому при дослідженні кореляції між макроекономічними показниками та індикаторами діяльності малих підприємств цей період не варто брати до уваги.

Зростання вітчизняної економіки у 2000-х рр. було спричинено, серед іншого, початком сировинного циклу. Збільшилися обсяги експорту, обсяг та частка інвестицій, валютні резерви. Монетарна політика була переорієнтована на підтримку стабільного курсу гривні. До середини 2004 р. облікова ставка зменшувалася, як і ставки по кредитах, які ставали більш доступними. Відчутно зростало кредитування населення, що збільшувало споживчий попит. У 2004 р. відмовилися від прогресивної шкали в оподаткуванні доходів фізичних осіб, була встановлена єдина фіксована ставка, знижена ставка податку на прибуток підприємств. Крім того, уряди агресивно підвищували соціальні виплати. Одночасно були скасовані податкові пільги для компаній. Відбувалося перетікання коштів від фірм до домогосподарств. Зростання доходу домогосподарств спричинило зростання сукупного попиту і розкрутило інфляцію (табл. 2).

Протягом 2004–2005 рр. НБУ підвищував облікову ставку. Проте це незначно вплинуло на ставки комерційних банків через наявність інших джерел фінансування. Вибором НБУ було таргетування обмінного курсу з метою зниження рівня інфляції. Це потребувало валютних інтервенцій та унеможливило проведення незалежної монетарної політики. Темпи зростання ВВП уповільнилися, темпи інфляції були двозначні та мінливі.

Зміна макроекономічних умов всередині золотого періоду економічного зростання відбилася і на динаміці малого бізнесу. Кількість МП продовжувала зростати, але значно спокійнішими, однозначними, нестабільними темпами (рис. 2). Кількість найманих працівників коливалася.

При оцінці періоду 2000–2007 рр. напрашується висновок про позитивний вплив довгоочікуваного економічного зростання на розвиток МБ.

Але він буде передчасним. Хоча відбулося певне віддзеркалення в діяльності малих підприємств загального макроекономічного покращення, зростання добробуту, підвищення сукупного попиту. Проте, цими чинниками важко пояснити відчутне збільшення обсягів реалізованої продукції, особливо у 2006 р. (на 331%). І в цьому випадку, на думку вітчизняних економістів, можна спостерігати результати змін у законодавстві, у критеріях віднесення підприємств до малих. З попередніх вимог були вилучені 500 тис. євро, залишені середньооблікова чисельність працюючих не більше 50 осіб і обсяг валового доходу за рік, що не перевищує 70 млн грн. Розрахунки свідчать, що якщо не враховувати законодавчі зміни, то зростання показника у 2006 р. складало б 4,8% [10].

Накопичення позитивних наслідків економічного зростання, розширення та урізноманітнення споживчого попиту більше позначилося на сферах діяльності МБ. Якщо до середини 2000-х рр. переважали торговельні МП, то тепер відчутно почастішали випадки відкриття підприємств у сфері транспорту, освіти, охорони здоров'я, операцій з нерухомістю, HoReCa. У 2007 р. 60% всього обсягу реалізованої продукції припадало на торгівлю, але вже 7% – на будівництво, 9% – на промисловість, 10% – на операції з нерухомим майном. Аналогічні зміни відбувалися і в показниках зайнятості.

Значно очевиднішим виглядає зв'язок малого бізнесу з макроекономічною ситуацією у 2009 р. Україна зустріла кризу не лише з сформованою ринковою економікою з високим ступенем монополізації, добре інтегрованою у світову економіку (тому циклічно вразливою), а й з власними прорахунками в політиці, що лише обтяжували ситуацію. Криза швидко поширювалася: зросло безробіття, скоротилися реальні доходи населення, а з ними й податкові надходження в бюджет. Через розкручування інфляції НБУ довелося у січні і в квітні 2008 р. підвищити облікову ставку. Жорстка монетарна політика відчутно вдарила по діловій активності бізнесу. Скорочення пропозиції грошей дещо знизило ринкові курси іноземних валют – сталася тимчасова ревальвація гривні. Але пізніше скорочення іноземних інвес-

Таблиця 2

Макроекономічні показники 2000–2009 рр.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Зростання ВВП, %	5,9	8,8	5,3	9,5	11,8	3,1	7,6	8,2	2,2	-15,1
Рівень безробіття, %	12,4	11,7	10,3	9,7	9,2	7,8	7,4	6,9	6,9	9,6
Темп інфляції, %	25,8	6,1	-0,6	8,2	12,3	10,3	11,6	16,6	22,3	12,3
Облікова ставка, на кінець року, %	27,0	12,5	7,0	7,0	9,0	9,5	8,5	8,0	12,0	10,25
Ставки банків за кредитами у національній валюті, %	40,3	31,9	24,8	20,2	17,9	16,4	15,4	14,4	17,8	20,9
Середньорічний курс грн до дол.	5,44	5,37	5,33	5,33	5,32	5,12	5,05	5,05	5,27	7,79

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України та НБУ

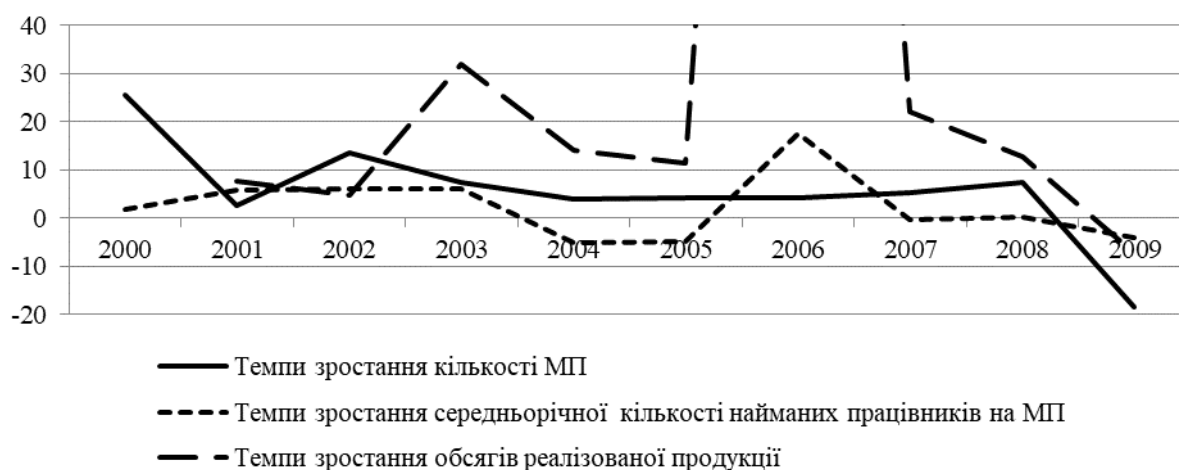

Рис. 2. Динаміка кількості МП, середньорічної кількості найманих працівників та обсягів реалізованої продукції, % (2000–2009 рр.)

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України

тицій та відчутний вплив капіталу значно погіршили стан платіжного балансу, тож НБУ довелося девальвувати гривню вже наприкінці 2008 р.

Економічний спад неминуче позначився на діяльності та фінансових результатах малих підприємств. Зменшилися кількість МП, чисельність найманих працівників, обсяги виробництва та реалізації продукції. Як і у випадку з великими та середніми підприємствами, зросла частка збиткових фірм, помітно знизився рівень інвестиційної активності.

Проте практично не змінилася частка МП у загальній кількості зайнятого населення, і навіть зросла частка малих підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції, з чого зазвичай роблять висновок про більшу гнучкість малого бізнесу та його кращу адаптацію до кризових умов.

Наступне десятиліття також вміщує в себе кілька етапів. Хоча наслідки економічної кризи давалися в знаки ще доволі довго, відновлення економіки почалося вже у 2010 р. Незважаючи на зростання цін на сировинні товари, зовнішній попит продовжував залишатися доволі слабким. Тому девальвація гривні призвела не скільки до зростання експорту і зменшення імпорту, скільки до подорожчання імпорту і здешевлення експорту,

і, як результат, – до погіршення стану платіжного балансу. Зростання ВВП у 2010–2011 рр. змінилося стагнацією 2012–2013 рр. (табл. 3).

У 2010–2011 рр. були проведені бюджетна та податкова реформи, оновлена законодавча база. Метою перетворень було проголошено послаблення податкового навантаження та поступове відновлення фіскальної дисципліни. Проте, завдання реформи були виконані лише частково. Попри зменшення кількості податків, ставки податку на прибуток, запровадження податкових канікул для МБ (з доволі складними умовами для отримання), введення єдиного соціального внеску (з достатньо високою ставкою) податкове навантаження змінилося незначно. Були суттєво переглянуті правила спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності для МП.

НБУ у 2011–2013 рр. зменшував облікову ставку. Але канал відсоткової ставки залишався слабким, кредитні ставки не знижувалися. Основним індикатором стабільності, як і раніше, був валютний курс, який намагалися втримати на рівні 8 грн за дол.

І фіскальна, і монетарна політики були орієнтовані переважно на короткострокову стабільність, тому макроекономічна ситуація залиша-

Таблиця 3

Макроекономічні показники 2010–2020 рр.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Зростання ВВП, %	4,1	5,4	0,2	0	-6,6	-9,8	2,4	2,5	3,4	3,2	-4,0
Рівень безробіття, %	8,8	8,6	8,1	7,7	9,7	9,5	9,7	9,9	9,1	8,6	9,9
Темп інфляції, %	9,1	4,6	-0,2	0,5	24,9	43,3	12,4	13,7	9,8	4,1	5,0
Облікова ставка, на кінець року, %	7,75	7,75	7,5	6,5	14,0	22,0	14	14,5	18	13,5	6
Ставки банків за кредитами у національній валюті, %	15,7	16,0	18,4	16,6	17,6	21,8	18,5	16,4	19,1	19,8	14,1
Середньорічний курс грн до дол.	7,94	7,98	7,99	7,99	11,89	21,84	25,55	26,60	27,20	25,85	26,96

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України та НБУ

лася несприятливою, а з другого кварталу 2012 р. ВВП почав скорочуватися. Внутрішня соціально-політична криза, гостра фаза якої припала саме на кінець 2013 р. через відмову уряду підписати Угоду про асоціацію з ЄС, унеможливають зростання ВВП в четвертому кварталі і загальний річний показник, тому ставлять під сумнів дані, що оприлюднив Держстат.

Негативний вплив цієї макроекономічної ситуації, як і наслідки кризи 2009 р., продовжував відчувати малий бізнес. Девальвація гривні, проблеми в отриманні кредитів, обмежений попит, зміни податкового законодавства мали наслідком скорочення з 2010 р. по 2012 р. кількості МП (рис. 3). Середньорічна чисельність зайнятих на них зменшувалася до 2015 р. включно. МП продовжували дрібнішати, цей тренд збережеться і надалі.

Найявні внутрішні та зовнішні причини спаду були значно посилені революцією, збройною агресією Росії, анексією Криму та війною на Сході. У додаток до скорочення виробничих потужностей, через високі ризики стався відтік іноземного капіталу, а згодом і банківських депозитів, що посприяло формуванню гострої кризи ліквідності банківської системи.

Надмірне скорочення валютних резервів унеможливило збереження режиму фіксованого курсу. У 2015 р. НБУ перейшов до таргетування інфляції, валютний курс став плаваючим. Домінування негативних очікувань разом з падінням ВВП, згоранням виробництва, девальвацією гривні, підвищенням житлово-комунальних тарифів розкрутили інфляцію (табл. 3). Весь 2014 р. НБУ підвищував облікову ставку, а у березні 2015 р. був змушений підняти її одразу з 19,5% до 30%.

Внаслідок втрати територій та воєнних дій суттєвих змін зазнала бюджетна сфера: скоротилися податкові надходження, збільшилися видатки на фінансування оборони, допомогу постраждалим.

У 2014 р. довелося вдатися до секвестру бюджету. Все це диктувало необхідність серйозної системної перебудови, спрощення оподаткування, покращення адміністрування податків, що було здійснено у 2016 р.

Кількість МП впала у 2014 р. на 13,2% у порівнянні з попереднім роком (рис. 3). Незначне зростання у 2015 р. не покращило загальну картину. Ще більше скоротилася кількість зайнятих (16,1%). Середня кількість працівників на одному підприємстві зменшилася до рекордних 4,8.

З 2016 р. почалося післякризове відновлення, яке характеризувалося дуже помірними, нижчими за середньосвітові, темпами економічного зростання (табл. 3). Падіння промислового виробництва було зафіксовано вже у IV кварталі 2019 р. – ще до пандемії.

У 2016 р. вступили в дію зміни до Податкового кодексу. ПДФО був збільшений з 15 до 18%, доповнений військовим збором, а податок на прибуток підприємств знижений з 25% до 18%, як і ЄСВ (до 22%), тобто податковий тягар був зменшений для бізнесу та збільшений для споживачів.

Уряд і НБУ не завжди координували свої дії. З 1 січня 2017 р. Кабінет міністрів вдвічі збільшив мінімальну зарплатню (з 1600 до 3200 грн), вперше зрівнявши її з прожитковим мінімумом для працездатних осіб. Це змусило НБУ погіршити прогноз інфляції і наголосити на наслідках для бюджетного дефіциту та зайнятості. Політика НБУ передбачала поступове зниження таргету з 12% на кінець 2016 р. до 5% у середньостроковій перспективі. У цільовий діапазон темпи інфляції потрапили лише впродовж трьох місяців, але волатильність інфляції відчутно зменшилася. До середини 2017 р. облікова ставка знижувалася, потім весь 2018 р. знову зростала, досягнувши значень в кілька разів більших за темпи інфляції. Це гальмувало кредитний процес, знижуючи

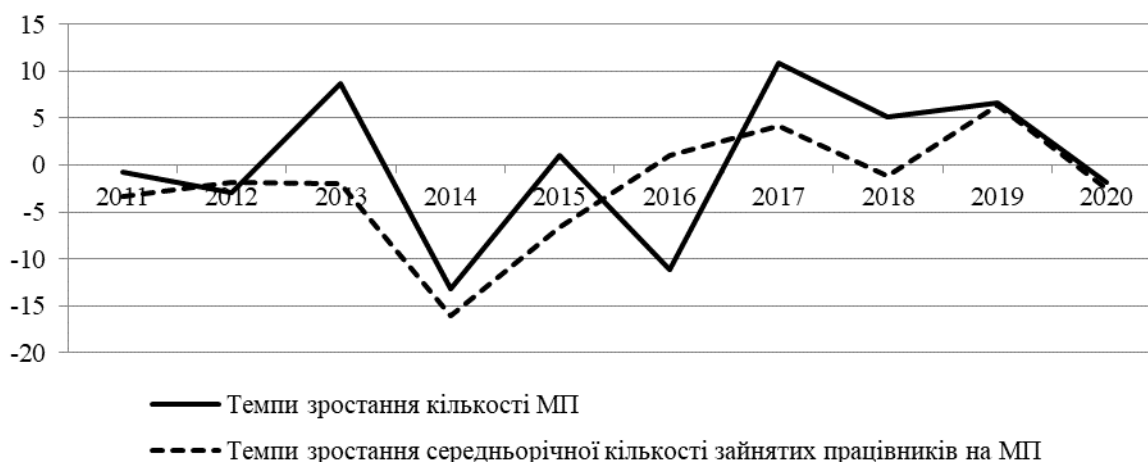

Рис. 3. Динаміка кількості МП та середньорічної кількості зайнятих на них працівників (2011–2020 рр.)

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України

ділову активність. У 2019–2020 рр. помітно зменшився обсяг кредитів, особливо суб'єктам малого підприємництва.

Відчутне скорочення кількості МП сталося наприкінці 2016 р. – на початку 2017 р. Це дозволяє припустити, що основними причинами такого скорочення стали не стільки макроекономічні проблеми 2014–2015 рр., скільки підвищення мінімальної зарплатні, зміни, що були внесені в Податковий кодекс (збільшення розміру сплати єдиного соціального внеску, введення податку на нульовий прибуток). Середня кількість зайнятих працівників на одному МП знову знизилася до 4,8.

Світовий банк визнав фіскальну і монетарну політику протягом цих років зваженою, яка дозволила вітчизняній економіці увійти у коронакризу сильнішою та більш підготовленою. Падіння ВВП у 2020 р. склало 4% – навіть менше, ніж прогнозував Світовий банк (5,5%). Певний запас міцності був забезпечений завдяки низькому борговому навантаженню, нагромадженню валютним резервам, гнучкому обмінному курсу, очищеній банківській системі. Проте, слід визнати, що країні вдалося уникнути глибшого падіння, не в останню чергу, через зростання світових цін на пшеницю і залізню руду й одночасне падіння цін на нафту.

В умовах пандемії та високого рівня невизначеності уряду та НБУ доводилося діяти за обставинами, не завжди послідовно, часто вживати заходів у пожежному порядку. КМУ, подібно урядам інших країн світу, намагався послабити навантаження на бізнес (особливо в сферах, що зазнали значного падіння) та надати йому фінансову підтримку. 2019 рік Україна пережила без залучення міжнародних позик, тому борговий тягар знизився до 50%. Але іншим наслідком було відчутне зміцнення гривні, поступове скорочення експорту та спад промислового виробництва наприкінці року.

З початку 2020 р. НБУ почав рішуче знижувати облікову ставку, довівши її за півроку з 13,5% до 6% (найнижчого рівня в історії). Утім, це тривало недовго, оскільки на перший план вийшла небезпека інфляції. М'яка монетарна політика змінилася підвищенням облікової ставки з березня 2021 р. Проте, інфляція не збавляла обертів, вже у вересні 2021 р. річні темпи стали двозначними. Певна її частина була імпортована, ще однією складовою була інфляція пропозиції, яка не лікується регулюванням обсягів грошової маси. Зростання облікової ставки знову мало наслідком згорання кредитної активності за умов слабого економічного зростання.

Об'єктивно оцінити вплив спалаху пандемії та спричиненої нею кризи на малий бізнес важко через нестачу достатньої кількості спостережень та надійних і статистично достовірних результатів. Але очевидно, що пандемія, яка призвела до карантинних обмежень, локдаунів і вимог соціального

дистанціювання, відбилася на розвитку МБ як з боку попиту, так і з боку пропозиції. Попит впав внаслідок зміни споживчих звичок через страх зараження, втрати доходу, невизначеності. Пропозиція зменшилася в результаті вимушеного скорочення штату співробітників (через хворобу, ізоляцію), ускладнення та подорожчання логістики, розривів ланцюжків доданої вартості. Як наслідок, помітно скоротився виторг: у третини власників бізнесу (переважно малого та середнього) доходи впали на 25–50%, у наступній третині – на 50–75% і ще однієї третини (в основному мікропідприємств) – на 90–100% [11, с. 7]. У цих умовах загострилася нестача ліквідності, сталися банкрутства (більш масові порівняно з великим та середнім бізнесом), особливо в сфері розваг, громадського харчування, туризму, роздрібної торгівлі. Виграли лише ті види бізнесу, які були здатні перейти на надання послуг в онлайн-форматі (що зайвий раз свідчить, що запорукою виживання малого підприємства залишаються інновації).

На початку 2021 р. були оприлюднені результати опитування, яке провела Європейська Бізнес Асоціація в рамках проекту Unlimit Ukraine, так званий Індекс настроїв малого бізнесу [12]. Він з усією очевидністю продемонстрував, що у 2020 р. настрої суттєво погіршилися: індекс впав до найнижчого значення за всю історію дослідження з 2017 р.

Але погіршилися не тільки настрої, а й очікування майбутніх змін: вперше за 4 роки вони були лише на 10% вищі за поточний стан. Проте, реальність перевершила всі песимістичні прогнози. Війна змусила багатьох підприємців призупинити роботу або повністю згорнути бізнес. Якщо великим компаніям ще вдавалося певним чином підтримати працівників, то у МБ для цього просто були відсутні резервні кошти. Криза 2022 р. також, як і 2020 р., має нееконімічну природу, тож її подолання залежить, насамперед, від нееконімічних чинників.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Проведений поетапний аналіз дозволив відстежити наявні тенденції у розвитку МБ, хоча зміна законодавчих критеріїв, неповнота і суперечливість статистичних даних ускладнюють співставлення показників різних років. Стрімкий розвиток малого бізнесу (особливо до 2000 р.) стався всупереч макроекономічній ситуації. Вплив макроекономічної (де)стабілізації на МП стає очевиднішим по мірі розвитку національної економіки, формування ринкових інститутів.

Кожна економічна криза в Україні (а їх було чимало: окрім згаданих 1990-х, – це 2009, 2014–2015, 2020, 2022 рр.) означала для малого бізнесу падіння попиту на продукцію через скорочення реальних доходів населення, зниження його купівельної спроможності та зменшення обігових коштів. Кількість малих підприємств

та чисельність зайнятих (найманих) працівників синхронно скорочувалися. Через більшу вразливість МП (порівняно з великими) до економічних спадів, успішність їхнього бізнесу відчутно залежить від здатності прилаштуватися до змін (як за умов ковідної реальності – до закриття кордонів, віддаленого режиму роботи тощо).

На жаль, кожна вітчизняна криза супроводжувалася інфляцією (тобто мала місце стагфляція) і НБУ зосереджував свої зусилля, передусім, на гальмуванні темпів зростання загального рівня цін, тож облікова ставка зростала, маючи наслідком подорожчання кредитів, роблячи їх практично недоступними для МБ. Можна сказати, що розвиток МП гальмувала не так сама інфляція, як монетарна політика, що проводилася з метою її стримання.

Коливання кількості малих підприємств упродовж усіх періодів відбувалося під впливом змін

законодавства, перш за все, у сфері податків і зборів. Україна мала можливість на власному досвіді переконаватися, що не варто посилювати податковий тиск на бізнес, який і так працює легально. Задачею має бути збільшення чисельності платників податків, але для цього треба зменшити тягар державних видатків.

Утім, загальновідомо, що навіть за умов кращого макросередовища у розвинутих економіках протягом перших 5 років свого існування банкрутують 30–70% малих підприємств. Тому нагальною потребою залишається сприяння їхньому розвитку, не пряма допомога держави, а створення відповідних умов (у додаток до макроекономічної стабілізації), що дозволять суттєво збільшити кількість МП. Це позитивно відіб'ється на конкурентному середовищі та інноваційній активності вітчизняного бізнесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Small businesses, job creation and growth: facts, obstacles and best practices. OECD, 1997. 55 p. URL: <https://www.oecd.org/cfe/smes/2090740.pdf>
2. Salman, A. K., Friedrichs, Y., Shukur, G. Macroeconomic Factors and Swedish Small and Medium-sized Manufacturing Firm Failure. *CESIS Electronic Working Paper Series*. 2009. Vol. 185. URL: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:280050/FULLTEXT02.pdf>
3. Woźniak, M., Duda, J., Gąsior, A., Bernat T. Relations of GDP growth and development of SMEs in Poland. *Procedia Computer Science*. 2019. Vol. 159. P. 2470–2480. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2019.09.422>
4. Mielcova, E. Influence of Main Macroeconomic Factors on the Level of Employment on Different Size Enterprises – The Evidence from the Sector of Transportation and Storage. *Scientific Annals of Economics and Business*. 2017. Vol. 64. P. 71–83. DOI: <https://doi.org/10.1515/aeab-2017-0034> URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=874425>
5. Ділові очікування підприємств України та регіонів. I квартал 2022 року. НБУ. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/BOS_2022-Q1.pdf?v=4
6. Soyninen, J., Puumalainen, K., Sjögrén, H. and Syrjä, P. The impact of global economic crisis on SMEs: Does entrepreneurial orientation matter? *Management Research Review*. 2012. Vol. 35. No. 10. P. 927–944. DOI: <https://doi.org/10.1108/01409171211272660>
7. The covid-19 pandemic impact on micro, small and medium sized enterprises. Market access challenges and competition policy. UNCTAD. 2022. 44 p.
8. Покришка Д. С., Жаліло Я. А., Ляпін Д. В., Белінська Я. В. та ін. Механізми розвитку підприємництва в умовах посткризового відновлення економіки України. Національний інститут стратегічних досліджень : аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2010. 72 с.
9. Вертузаєв М. С., Юрченко Л. М. Система моніторингу наукових досліджень у сфері економіки і фінансів України : монографія. Київ : НДФІ, 2004. 112 с.
10. Біла І., Насікан Н. Держава і підприємницький сектор в Україні: генезис і особливості формування взаємодносин. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2012. Вип. 2(7). С. 16–27. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5153/1/1.pdf>
11. Видимі та латентні наслідки COVID-19 для регулювання соціально-трудова відносин у сфері МСБ України. Київ, 2020. URL: <http://eap-csf.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Vidimi-ta-latentni-naslidki-COVID-19-1-1.pdf>
12. Найгірші настрої за чотири роки. 44% малих підприємств в Україні вважають економічну ситуацію катастрофою – дослідження. *НВ Бізнес*. 24 лютого 2021. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/maliy-biznes-v-ukrajini-nauygirshi-ochikuvannya-i-nastroji-za-chotiri-roki-doslidzhennya-novini-ukrajini-50144019.html>

REFERENCES

1. Small businesses, job creation and growth: facts, obstacles and best practices. OECD, 1997. 55 p. Available at: <https://www.oecd.org/cfe/smes/2090740.pdf>
2. Salman, A. K., Friedrichs, Y., Shukur, G. (2009) Macroeconomic Factors and Swedish Small and Medium-sized Manufacturing Firm Failure. *CESIS Electronic Working Paper Series*, 185. Available at: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:280050/FULLTEXT02.pdf>
3. Woźniak, M., Duda, J., Gąsior, A., Bernat T. (2019) Relations of GDP growth and development of SMEs in Poland. *Procedia Computer Science*, 159, 2470–2480. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2019.09.422>

4. Mielcova, E. (2017) Influence of Main Macroeconomic Factors on the Level of Employment on Different Size Enterprises – The Evidence from the Sector of Transportation and Storage. *Scientific Annals of Economics and Business*, 64, 71–83. DOI: <https://doi.org/10.1515/saeb-2017-0034> Available at: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=874425>

5. Dilovi ochikuvannya pidpriemstv Ukrainy ta rehioniv. I kvartal 2022 roku [Business Outlook Survey Ukraine and Regions. Q1 2022]. Available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/BOS_2022-Q1.pdf?v=4 (in Ukrainian)

6. Soiminen, J., Puimalainen, K., Sjögrén, H. and Syrjä, P. (2012) The impact of global economic crisis on SMEs: Does entrepreneurial orientation matter? *Management Research Review*, 35, 10, 927–944. DOI: <https://doi.org/10.1108/01409171211272660>

7. The COVID-19 pandemic impact on micro, small and medium sized enterprises. Market access challenges and competition policy. UNCTAD, 2022. 44 p.

8. Pokryshka, D., Zhalilo, Y., Lyapin, D., Belinska, Y. et al. (2010) Mekhanizmy rozvytku pidpriemnytstva v umovakh postkryzovoho vidnovlennia ekonomiky Ukrainy [Mechanisms of entrepreneurship development in the conditions of post-crisis recovery of the Ukrainian economy]. Analytical report. Kyiv: Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. (in Ukrainian)

9. Vertuzhaev, M., Yurchenko, L. (2004) Systema monitorynhu naukovykh doslidzhen u sferi ekonomiky i finansiv Ukrainy [Monitoring system of scientific research in the field of economy and finance of Ukraine]. Kyiv: NDFI, 112 p. (in Ukrainian)

10. Bila, I., Nasikan, N. (2012) Derzhava i pidpriemnytskyi sektor v Ukraini: henezys i osoblyvosti formuvannia vzajemovidosyn [The government and the business sector in Ukraine: genesis and peculiarities of the formation of mutual relations]. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava – Socio-economic problems and the state*, 2(7), 16–27. Available at: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5153/1/1.pdf> (in Ukrainian)

11. Vydymi ta latentni naslidky COVID-19 dlia rehuliuвання sotsialno-trudovykh vidnosyn v sferi MSB Ukrainy [Visible and latent consequences of COVID-19 for the regulation of social and labor relations in the sphere of SMEs of Ukraine]. Kyiv, 2020. Available at: <http://eap-csf.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Vidymi-ta-latentni-naslidki-COVID-19-1-1.pdf> (in Ukrainian)

12. Naihirshi nastroi za chotyry roky. 44% malykh pidpriemstv v Ukraini vvazhaiut ekonomichnu sytuatsiiu katastrofoiu – doslidzhennia (Feb, 24. 2021) [The worst mood in four years. 44% of small entrepreneurs in Ukraine consider the economic situation a disaster – study]. *NV Biznes – NV Business*. Available at: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/maliy-biznes-v-ukrajini-naygirshi-ochikuvannya-i-nastroji-za-chotiri-roki-doslidzhennya-novini-ukrajini-50144019.html> (in Ukrainian)

Viktoriya Palekhova, Petro Mohyla Black Sea National University. *Macroeconomic stabilization as prerequisite for small business development.*

Annotation. The purpose of the study is to check the impact of the macroeconomic environment on the state and development of small domestic enterprises. **Methodology of research.** Such general scientific research methods as analysis and synthesis were used. The statistical data for 1991–2020 characterizing the macroeconomic situation (GDP growth, unemployment rate, inflation rates, interest rates, exchange rate) and the main indicators characterizing the activity of small enterprises (the dynamics of their number and the average annual number of employees) were systematized and analyzed. Connections between both groups of indicators were summarized. **Findings.** It was found that during the initial stage of the establishment and development of small business, its indicators didn't depend on macroeconomic stabilization but on the formation of regulatory and legal foundations of entrepreneurial activity. And subsequently, as the national economy was being consistently transformed into a market economy, the dynamics of indicators characterizing the state of small business will be more dependent on changes in tax legislation. The connection with macroeconomic indicators can be seen, first of all, in the years of cyclical crises. Domestic experience provides an opportunity to verify this by the example of the recessions of 2009, 2014–2015, and 2020, when both the number of small businesses and the number of people employed by them decreased. All recessions in Ukraine were accompanied by inflation. However, small businesses suffered not so much directly from inflation but from the monetary policy of the NBU, which was aimed at slowing down its pace. **The practical value** of the research findings lies in realizing the significance of changes in key macroeconomic indicators for the successful development of small enterprises. It can be assumed that in the future macroeconomic stabilization will have a more significant impact on the state of domestic small businesses, which can be verified once we have more statistical data available. Further research should include a larger number of indicators to determine the factors that will contribute to the development of small enterprises and, therefore, will positively impact the competitive environment and innovative activity of all domestic businesses.

Keywords: small business, small enterprises, macroeconomic stabilization, fiscal and monetary policy, economic crises.